

Substantiva podle vzoru *kuře* ve výuce ČCJ

Dagmar Žídková-Gunter

ABSTRAKT:

Přestože zdaleka ne všechny učebnice ČCJ pracují explicitně se vzory, je jasné, že autoři při jejich koncepci systém vzorů nějakým způsobem reflektují. Substantiva podle vzoru *kuře* jsou však většinou na samém okraji zájmu. Argument, že se v češtině nevyskytuje větší množství substantiv, která takto skloňujeme, je sice pravdivý, když se však detailněji podíváme na to, která substantiva jako *kuře* deklinujeme, zjistíme, že některá z nich patří nejen k základní slovní zásobě, ale navíc jsou velmi frekventovaná. Tato skutečnost vede autorku k tomu věnovat se těmto substantivům ve výuce na úrovni B1 přece jen intenzivněji. V příspěvku jde na jedné straně o představení několika pro tuto práci vhodných textů, na straně druhé o představení některých v praxi osvědčených cvičení, která mohou doplnit nabídku v učebnicích ČCJ, příp. napomocť těm kolegům, kteří preferují výuku bez konkrétního výukového materiálu a dávají přednost práci s autentickými texty.

KLÍČOVÁ SLOVA:

názvy mládat, názvy malých dětí, deklinace, vzor *kuře*, vzor *město*, kmenotvorné přípony, literární texty

ABSTRACT:

Although not all textbooks of Czech as a foreign language teach grammatical paradigms, the textbooks are clearly designed in a way that shows the authors have these paradigms in mind. Nouns that decline according to the pattern of *kuře* (“chicken”) are often given short shrift because there are few of them; however, the words from this declension are both essential and frequent. As a result, the author of this article devotes considerable attention to these nouns when teaching at the B1 level. This article introduces texts suitable for this focus, as well as exercises that have worked in practice. These can both supplement Czech textbooks and help those who prefer to forego textbooks in order to work with authentic texts.

KEYWORDS:

Baby names, Children names, Declension, *Kuře* paradigm, *Město* paradigm, Root-altering suffixes, Literary texts

Baganče, batole, cikáně, čtyřče, čuně, děvče, dítě, dobytče, doupě, dráče, dvojče, hádě, hejble, holoubě, house, hříbě, jehně, jezevče, káče, kachně, káně, klíště, koště, kotě, kuře, kůzle, lišče, lvíče, medvědě, mládě, morče, mrně, nadvarle, nedochůdce, nemluvně, novorozeně, pachole, paraple, páže, pimprle, píske, pláně, podsvinče, poupě, práce, prase, pravnouče, ptáče, pukrle, rajče, robě, saranče, sele, slůně, srnče, škrně, šoupě, štamprle, štěně, štokr(d)le, šuple, tele, trojče, varle, vimrle, vlče, vnuče, vole, vyžle, zvíře.

Tento seznam neuter, která v češtině deklinujeme podle vzoru *kuře*, najdeme v Mluvnici současné češtiny (Cvrček 2010), která vznikla na základě materiálu českých jazykových korpusů. Seznam singulárových forem je zde doplněn o některá pluralia

tantum (*čtyřčata, paterčata, sedmerčata, šesterčata, škatulata, šprtochlata, trojačata, vícerčata*) a o životná maskulina *hrabě, kníže, mar/falckrabě, velkokníže a dóže*, která jsou rovněž řazena k tomuto vzoru (Cvrček 2010: 189).

Na první pohled nevypadá tento výčet substantiv pro výuku češtiny jako cizího jazyka (dále ČCJ) nijak zajímavě. Část z uvedených slov je používána poměrně zřídka, např. proto, že patří ke knižnímu nebo archaickému lexiku (např. *pachole, pimprle, práce* nebo *robě*). Některá slova jsou nespisovná, příslušejí k obecné češtině (např. *čuně, štokrle*), nebo jsou značně kolokviální (např. *paraple, pukrle*), jiná jsou používána jen terminologicky (např. *čtyřče* jako označení zbraně nebo *šoupě* jako označení uzávěru potrubí), což znamená, že jejich použití je přinejmenším v psaných textech značně omezeno. Největší podíl mají substantiva, která označují mláďata zvířat a malé děti, jedná se tedy o výrazy, jež také zpravidla nepatří k základní slovní zásobě a ve výuce ČCJ jsou relevantní až v pozdějších fázích.

Podíváme-li se však na nejčastěji používaná neutra skloňovaná podle vzoru *kuře*, tedy na *děvče, dítě, kuře, mládě, prase a zvíře* (všechna patří podle frekvence mezi prvními 300 substantiv středního rodu), vypadá situace úplně jinak a člověk si uvědomí, že by deklinace podle vzoru *kuře* ve výuce ČCJ neměla být zanedbávána ani na nižších jazykových úrovních, přestože v mnoha učebnicích ČCJ jsou tato substantiva traktována poměrně macešsky (pokud vůbec).¹

Je pravda, že substantiva podle vzoru *kuře* tvoří víceméně uzavřenou skupinu. A pravdivé je i tvrzení, že tato substantiva nemají vlastní inventář koncovek, že jde vlastně o smíšený deklinační typ, protože v singuláru mají tato substantiva koncovky stejné jako substantiva deklinovaná podle vzoru *moře*, v plurálu potom stejné jako substantiva podle vzoru *město* (Petr 1986: 317–318).

Z tohoto pohledu je možné pochopit postup autorů některých učebnic, při kterém dochází ke zredukování čtyř vzorů pro neutra na tři typy substantiv středního rodu zakončené na *-o, -e* a *-í* (např. Hirschmann 2011: 30; Brčáková–Berglová 2004: 44; Remediosová–Čechová 2005: 31; Švarcová–Wenzel 2020: 10). Toto rozhodnutí je jistě možné akceptovat v počátečních fázích výuky při probírání nominativu a akuzativu singuláru (příp. i vokativu). V nepřímých pádech a v plurálu jsou však mezi substantivy podle vzorů *moře* a *kuře* rozdíly právě ve struktuře kmene, proto tato simplifikace, pokud není nahrazena diferencovanějším přístupem (k čemuž bohužel ne vždy dochází),² přináší v průběhu další výuky spíše problémy a není podle mého názoru cestou k zvládnutí deklinace českých neuter.

1 Materiálovou základnou pro toto tvrzení jsou především učebnice ČCJ pro německé dospělé rodilé mluvčí, ať už německé či české provenience.

2 Např. v učebnici *Wollen Sie Tschechisch sprechen 1?*, která studenty provází od začátku až ke středně pokročilým, nenajdeme v deklinačních tabulkách žádnou zmínku o neutrech zakončených na *-e/-ě*, která deklinujeme podle vzoru *kuře* (uváděny jsou pouze formy podle vzoru *moře*). Teprve v souhrnných gramatických tabulkách na konci učebnice je vzor *kuře* deklarován jako výjimka deklinace (Remediosová–Čechová 2005: 364). U deklinačního paradigmatu *kuřete* jsou zde doplněna substantiva *zvíře, děvče, kotě* a *dítě* (v sg.). Podobně postupují i autorky učebnice *Tschechisch im Alltag*. Kompletní deklinační paradigma substantiva *kotě* najdeme v 10. lekci s poznámkou, že takto deklinujeme mláďata zvířat

Pro cizince učící se češtině nemusí být informace o smíšeném deklinačním typu v případě vzoru *kuře* relevantní — jednak proto, že zdaleka ne všichni si takovou abstraktní informaci zapamatují, jednak proto, že ne všichni se deklinaci učí jen s pomocí tabulek obsažených v učebnici, s níž se v daném v kurzu právě pracuje. Navíc kmenotvorné přípony *-et-* v singuláru a *-at-* v plurálu, které u substantiv skloňovaných podle vzorů *moře* a *město* nemáme, mohou být pro slavisty, kteří se vedle češtiny učí i další slovanský jazyk, zajímavý morfologický fenomén, jenž může podpořit zapamatovatelnost této specifické deklinace.³ Jak je známo, zůstaly v češtině do dnešních dnů zachovány právě tyto staročeské konsonantické kmeny, ostatní konsonantické deklinace téměř beze stopy zanikly, což znamená, že s rozšířeným kmenem se při deklinaci (tedy kromě substantiv podle vzoru *kuře*) jen tak nesetkáme.⁴ Proto podporují postup těch autorů učebnic ČCJ pro dospělé, kteří od samého začátku pracují se systémem čtyř vzorů i u neuter (např. Maidlová–Nekula 2009; Holá 2005),⁵ přestože na úrovních A1 a A2 tuto deklinaci moc efektivně procvičovat možné není.

I když se autoři rozhodnou u neuter pracovat se všemi čtyřmi základními vzory (v učebnicích často reprezentovanými jinými substantivy, než na jaká jsme zvyklí z českých gramatik),⁶ narážíme na další problém. Jen málokterá učebnice poskytuje

a dále substantiva *zvíře*, *děvče* a *dítě* v singuláru (Brčáková–Berglová 2004: 157). V učebnici *Lehrbuch der tschechischen Sprache* je vzor *kuře* (zastoupen substantivem *zvíře*) poprvé zohledněn u G sg. (Hirschmann 2011: 79), dále také u I sg. (tamtéž: 133, tady je uvedena forma substantiva *děvče*), u N a A pl. (tamtéž: 55–56), L sg. (tamtéž: 99–100) a u D sg. (tamtéž 237) však informace k deklinaci podle tohoto vzoru hledá uživatel marně (Hirschmann 2011). Učebnice *Czech it UP!* věnuje pozornost substantivům podle vzoru *kuře* až ve 4. dílu, který je určen pro úroveň B2. V oddílu Deklinace substantiv s méně obvyklým zakončením se explicitně hovoří o skloňování neuter se zachovaným kmenotvorným sufixem (Hradilová a kol. 2020: 8).

- 3 Kmenotvorné přípony jsou v učebnicích češtiny pro cizince bohužel poměrně často ztožňovány s koncovkami. K pochopení celé problematiky nepřispívá ani nedůsledné zvýrazňování: někdy je zvýrazněna jen koncovka, jindy kmenotvorná přípona včetně koncovky (např. *Lehrbuch der tschechischen Sprache* / Hirschmann 2011: 79, 133), někdy části, které nemají ani charakter koncovky, ani kmenotvorné přípony (např. *Czech it UP! A1* / Hradilová 2020: 93/), jindy dochází ke kombinaci různých postupů (v *Tschechisch Schritt für Schritt* jsou u některých pádů barevně zvýrazněny kmenotvorné přípony včetně koncovky (např. Holá 2005: 105, 175, 195), jindy je tematizována pouze koncovka (např. u L sg. / tamtéž: 145/), v dalších pádech pak není zvýrazněna žádná část deklinovaných forem (např. N a A pl., / tamtéž: 94/).
- 4 Rozšířený kmen zůstal i v podobě ženského příjmení *Dítětová*, odvozeného od mužského příjmení *Dítě*, které můžeme skloňovat podle vzoru *kuře*, tedy s rozšířeným kmenem (*bez pana Dítěte*) i bez něj (*bez pana Dítě*), což napomáhá k pochopení existence paralelního ženského příjmení *Dítětová*.
- 5 Zde s problematikou poznámkou, že se v případě *-e* jedná o koncovku vyskytující se zřídka; tato poznámka je vztažena jak na neutra, tak na maskulina a feminina s tímto zakončením a je důsledně uváděna ve všech deklinačních tabulkách.
- 6 Je pochopitelné, že autoři volí taková substantiva, se kterými je možné pracovat už od prvních hodin (např. v *Tschechisch Schritt für Schritt* / Holá 2005/ jsou to *auto*, *moře*, *kuře* a *nádraží*, v *Lehrbuch der tschechischen Sprache* / Hirschmann 2011/, pokud jsou uvedena čtyři

učícím se češtině informaci o tom, která neutra podle vzoru *kuře* vlastně skloňujeme, což platí i pro učebnice ČCJ pro vyšší úrovně. Proto se není čemu divit, když se studenti ptají, proč má čeština pro neutra dva vzory se stejnou koncovkou, před kterou stojí notabene stejný konsonant. Předpokládám, že i to je jeden z důvodů, proč se někteří autoři uchylují k redukovanému pojetí deklinace neuter, což má za následek, že se neutrum takto skloňovaným spíše vyhýbají nebo je prezentují jako výjimky.

Na úrovních A1 a A2 je jistě možné pracovat s tezí, že podle vzoru *kuře* deklinujeme jen jednotlivá substantiva, která je třeba naučit se zpaměti. V dalších fázích výuky, pokud studenti narazí na některé ze substantiv podle vzoru *kuře* a v „jejich“ učebnici tento typ neuter tematizován není, dávají vyučující zřejmě tip „Podle vzoru *kuře* deklinujeme názvy mládat a malých dětí“. Je však tato informace dostačující? A není zavádějící? Také kvůli těmto otázkám jsem se zaměřila na substantiva podle vzoru *kuře* ve výuce detailněji.

Přestože jde především o gramatický fenomén, jistě není nutné při jeho probírání pracovat pouze s gramatickými tabulkami. Pokud se vyučující navíc brání značně zjednodušujícím pohledu na substantiva podle vzoru *kuře* jako na jakousi výjimku či „rušivý“ element a nespokojí se ani s jedním či dvěma substantivy tohoto deklinačního typu, která učebnice nabízejí (zpravidla jde o vzorové substantivum *kuře* doplněné o neutrum *dítě* a/nebo *zvíře*), nabízí se do výuky zařadit literární text. Takovým textem může být Čapkova povídka *Případ s dítětem*, která je k dispozici i v adaptované podobě (Čapek 2009: 26–29). V tomto místy opravdu zábavném textu totiž najdeme mj. celou řadu substantiv, která označují malé děti a která (zčásti) skloňujeme podle vzoru *kuře*. A právě tato povídka je výchozím textem hodiny, v níž se se svými studenty na úrovni B1 detailněji věnuji problematice výskytu, identifikace a deklinace takových neuter, protože do úrovně A2 neměli téměř šanci se s těmito substantivy ve výuce setkat (kromě zmíněného *kuřete*, *dítěte* a *zvířete*). Na následujících řádcích představím několik aktivit, textů a cvičení, která za tímto účelem využívám.

Adaptace vybraných Čapkových povídek jsou podle jejich autorky určené pro učící se češtině na úrovni B2, přesto je možné přinejmenším s povídkou *Případ s dítětem* pracovat už na úrovni B1, pokud studenti mají dostatek času na přípravu. Před samotným čtením textu je vhodné promítnout filmovou podobu této povídky,⁷ která k porozumění ze zkušenosti poměrně dobře přispívá. Pokud není k dispozici filmová ukázka, je dobré před čtením textu zařadit cvičení, která se zaměřují na méně známé lexikum. Z hlediska gramatiky je adaptace zvládnutelná bez větších obtíží už na úrovni B1.

---

substantiva, pak to jsou *kolo*, *moře* nebo *pole*, *nádraží* a *zvíře*). Tento postup má však tu nevýhodu, že alternativní „vzory“ ztěžují orientaci, pokud studenti hledají informace i mimo danou učebnici. Klasické vzory *město*, *kuře*, *moře* a aktualizované *nádraží* (*stavení* je přece jen poměrně málo frekventované) najdeme např. v *Tschechisch kommunikativ*, a to hned v 1. lekci (Maidlová–Nekula 2009: 18). Dále důsledně ve všech gramatických tabulkách.

7 Čapkovy povídky (1947), režie: Martin Frič (povídka *Případ s dítětem* je druhá z pěti zohledněných povídek v tomto vůbec prvním povídkovém filmu československé kinematografie; 00:18:45–00:36:35). Alternativně lze filmovou povídku zařadit i po přečtení textu jako možnou kontrolu jeho porozumění.

Seznámení se s adaptovanou verzí povídky zadávám jako domácí přípravu. Pokud jsou ve skupině i pokročilejší studující, je k dispozici také originální Čapkův text (Čapek 1978: 45–52 /s ilustracemi C. Boudy/ nebo Čapek 1993: 205–213), pokud jsou mezi studenty i takoví, kteří mívají s recepcí textů větší problémy nebo se při přípravě dostanou do časové tísně, dávám k dispozici také překlad povídky do jejich mateřštiny (Čapek 1972: 254–263),⁸ kterou je zpravidla němčina.⁹ S pomocí překladu si studenti mohou sami ověřit, nakolik čtenému textu porozuměli.

Čtení je spojeno s úkolem — z adaptace mají studenti vypsát všechna označení pro malé děti a mláďata zvířat, která se v povídce rovněž objevují, a zaměřit se na jejich gramatický rod (*děťátko, dítě, harant, holčička, kojeneček, mrně, nemluvně, škrvně, štěňátko, štěně*; v originálu jsou navíc *děčko, ditátko, fakan, chlapeček, mládě, mrcek, nejmladší, nemluvně, nunátko, potěr v peřinkách, potomek, prcek, robátko, spratek*). Pokud studenti nejsou schopni určit rod z kontextu, mají za úkol zjistit danou informaci v *Internetové jazykové příručce*, se kterou pracujeme běžně přímo v kurzech češtiny. Při společné kontrole je brzy jasné, že ne všechna označení malých dětí a mláďat jsou středního rodu, a i když středního rodu jsou, ne všechna jsou zakončena na *-e/-ě*, a tedy skloňována jako *kuře*. K tomuto faktu se ještě vrátíme.

Než s povídkou pracujeme dále, nechávám studenty přemýšlet nad tím, se kterými označeními malých dětí a zvířecích mláďat podle vzoru *kuře* se už setkali. Nejde pouze o substantiva z adaptace Čapkova textu (*dítě, nemluvně, mrně, škrvně, štěně*), ale také o substantiva, která už studenti slyšeli nebo četli, ať už v kurzech češtiny nebo mimo ně (učebnice jsou v tomto směru na příklady skoupé i na úrovních vyšších než A2). Zpravidla netrvá dlouho a studenti uvádějí *kotě* (a samozřejmě *kuře*), méně často si někdo vzpomene na *vnouče* (téma Rodina). Tím je většinou repertoár známých substantiv vyčerpán.

Abychom přece jen získali trochu obsáhlejší materiál k dalším cvičením, jsou studenti vyzváni, aby uvažovali nad dalšími známými slovíčky, která jsou středního rodu a v plurálu mají formy se sufixem *-at-*, tedy s rozšířeným kmenem, podobně jako je tomu u plurálové formy *kuřata*. Už několikrát se mi totiž potvrdila hypotéza, že si studenti u substantiv podle vzoru *kuře* pamatují spíše plurálové formy, pokud se s nimi už setkali, a hned si neuvědomí, jak vypadá jejich základní, singulárová forma. Zpravidla jsou poměrně rychle doplněna *zvířata* (domácí zvířata, oblíbená zvířata), *rajčata* (rajčatový salát, kečup z rajčat), někdy také *morčata* (domácí mazlíčci) a *prasata* (prarodiče mají ovce a prasata), a pokud studenti mají sourozence dvojčata, pak tedy i *dvojčata* (jsem z dvojčat, mám sestru dvojče). Nejednou jsou uváděna také *témata, dramata* či *schémata*, tedy neutra řeckého původu, která však v singuláru nesklouňujeme podle vzoru *kuře*, proto v gramatikách ke vzoru *kuře* zařazována nejsou. Jejich plurálové formy ale kopírují deklinaci vzoru *kuře* a v nepřímých singulárových pádech vykazují i tato substantiva rozšířený kmen, tentokrát však ne s formantem *-et-*, ale s *-at-* jako v plurálu.

8 V případě Čapkových *Povídek z jedné a z druhé kapsy* není problém obstarat překlad do celé řady dalších jazyků.

9 V případě Čapkových *Povídek z jedné a z druhé kapsy* není problém obstarat překlad do celé řady dalších jazyků.

Na takto sesbíraných substantivech je možné ukázat, že podle vzoru *kuře* deklinujeme mnohem různorodější substantiva, protože ani *zvíře*, ani *morče*, ani *prase*, ani *rajče* neoznačují malé děti či mláďata a substantiva *dvojče* a *dítě* zdaleka nejsou jen označeními pro malé dítě. Také v šestici nejfrekventovanějších substantiv podle vzoru *kuře* z úvodu, tedy *děvče*, *dítě*, *kuře*, *mládě*, *prase* a *zvíře*, odpovídá tomuto zjednodušení pouze *kuře* a příp. *mládě*, které je generickým označením jakéhokoliv nedospělého živočicha, a to jen tehdy, když se zaměříme na nepřenesený význam. Poukázání na skutečnost, že podle vzoru *kuře* v češtině deklinujeme mnohem širší spektrum substantiv, než jsou názvy mláďat a malých dětí, je jedním z cílů sledovaných v této práci. Tuto různorodost odráží i výběr příkladů, se kterými se studenti seznamují v průběhu dalších cvičení.

Ale vraťme se ještě k Případu s *dítětem*. V dalším kroku práce s textem jsou analyzovány deklinované formy substantiva *dítě* z adaptovaného textu povídky, a to podle pádu. I v tomto ohledu je tato adaptace vhodná, protože kromě lokálu jsou zde zastoupeny všechny pády.¹⁰ Velmi rychle je zřejmé, že substantivum *dítě* deklinujeme jako *kuře* jen v singuláru, plurálová deklinace se orientuje podle vzoru *kost*. Že plurálová forma *děti* je skutečně femininum, jak o tom zpravidla informují i učebnice, vidí studenti např. ve větě *Všechny děti v kočárcích vypadají stejně*, kterou můžeme uvést také jako *Všechny tyhle děti jsou stejné*, jak se vyjadřuje komisař Bartošek ve filmové podobě povídky. A když už přijde řeč na rodovou anomálii v souvislosti se substantivem *dítě*, je možné zmínit se i o faktu, že životná maskulina z úvodu, tedy historické tituly *hrabě*, *kníže* a *dóže*, u kterých se na rozdíl od substantiv podle vzoru *kuře* neshodují nominativní a akuzativní formy v singuláru, zůstávají v plurálu formálně neutry (např. *Všechna hrabata i knížata jedla s chutí kuřata* /Karlík a kol. 2003: 267/), čímž můžeme vysvětlit, proč jsou tato slova (na rozdíl od výše uvedených grécismů) v gramatikách řazena ke vzoru *kuře*. K následnému procvičení kompletní deklinace podle vzoru *kuře* je možné využít např. substantiva *mrně*, které se v adaptaci objevuje třikrát, ale pouze v akuzativu singuláru, takže ostatní pádové formy musejí studenti vytvořit sami. Při tvoření plurálových forem se mohou opřít o formy *nemluvnata*, *štěňata*, *štěňat*, která v adaptaci také najdeme, nebo o formy substantiva *kuře*, pokud se naučili kompletní deklinační paradigma z paměti.

Případ s dítětem lze smysluplně využít i k další práci. Jak v originálu, tak v adaptaci je k substantivu *dítě* synonymně použito i *děťátko*, ke *štěně* *štěňátko*. Malé dítě tedy může být v češtině označeno dvěma různými substantivy se stejným (v tomto případě alomorfním) kořenem, stejně jako mládě *psa*. Tyto dvojice slov jsou podnětem k spontánnímu tvoření podobných odvozených slov a k ujasnění si faktu, že názvy malých dětí a mláďat se zdaleka nedeklinují jenom podle vzoru *kuře*, ale i *město*. Tímto se ke slovu dostává i slovtvorba, která je v učebnicích češtiny pro cizince rovněž většinou na okraji zájmu (přínejmenším do úrovně B1, což je pro studenty filology jistě škoda).

Pro rodilé mluvčí češtiny je slovtvorná stavba velké části názvů mláďat poměrně zřetelná — ke kořeni připojujeme konverzní formant *-e/-ě* (*tygř-e*, *kachn-ě*), ojediněle rozšířený do podoby *-če* (*srnče*), *-iče* (*lvíče*) nebo *-le* (*kůzle*). O tvoření názvů mláďat

¹⁰ Lokálovou formu je možné doplnit podle filmové verze, např. *Už je to v novinách o tom ukrađeném dítěti*, nebo z originálního Čapkova textu.

však studenti ČCJ zpravidla poučení nejsou, navíc mnohá pojmenování jsou slovo-
tvorně nemotivovaná (už zmíněné *štěně*, dále třeba *hříbě* nebo *tele*). Výhodnější proto
je, když učitel sám uvede několik označení mláďat s koncovkou *-e/-ě* (jestli odvoze-
ných nebo neodvozených, to v tomto cvičení nehraje žádnou roli) a studenti doplňují
synonymní substantiva, ke *kuřeti* tedy *kuřátko*, ke *kotěti* *koťátko*, k *teleti* *telátko*¹¹ atd.
V souvislosti s tímto cvičením je vhodné upozornit na to, že sufix *-átk(o)* je spolehlivý
marker středního rodu.¹²

Tuto pasáž je možné doplnit dalšími literárními texty, s jejichž pomocí lze vy-
světlit, že při tvoření párů slov jako *tele-telátko* nejde jen o hraní si se slovíčky, ale
že toto odvozování má i praktické využití, např. ve veršovaných textech. Pro úroveň
B1 se poměrně dobře hodí báseň *Kuřátko a obilí* (Hrubín tady pracuje se substantivy
kuře-kuřátko /Hrubín 1995: nestránkováno/) nebo ukázky z Erbenovy balady *Vodník*
(substantiva *dítě-děťátko*) (Erben 1930: 71–78). Při čtení těchto literárních textů si
studenti mohou uvědomit, že zmíněnou slovtvorbou, tedy odvozováním diminutiv
pomocí sufixu *-átk(o)*, se básníkům, ale nejen jim, otevírají široké možnosti při práci
s rýmem a rytmem. A při hravém zacházení s jazykem můžeme pomocí sufixu *-átk(o)*
odvozovat dokonce i od feminin a maskulin, k čemuž se ještě dostaneme.

Vedle Fričových *Čapkových povídek*, které mohou přispět k porozumění textu adap-
tace (a samozřejmě i originálu), je možné zapojit médium film do výuky také v sou-
vislosti s tematizováním expresivity, kterou se řada substantiv řazených ke vzoru
kuře vyznačuje. Vhodným textem k této exemplifikaci je dialog z pohádky *Tři oříšky
pro Popelku* (Text 1). V něm je možné poukázat i na personifikaci, která je se substan-
tivy podle vzoru *kuře* také poměrně často spojená.¹³

Text 1:

Kamil: *To je ona?*
Vítek: *Jiná tu není, jak račte vidět.*
Princ: *Dyť je to malá holka...*
Vítek: *Neopeřený kuře!*
Kamil: *Holátko!*
Princ: *Pískle!*
Vítek: *A jejej. Podívejme.*

11 *Telátko* se jmenuje i jedna z písniček Jaromíra Nohavici na CD *Tři čuníci* (http://www.nohavica.cz/cz/tvorba/texty/telatko_oblibene_1.htm), kterou je možné využít k procvičování kolokability tohoto substantiva.

12 S tímto sufixem kreativně zachází i sám Čapek, když ve svém *Případu s dítětem* používá vý-
raz *nunátko*, u kterého se ovšem nejedná o odvozeninu v rámci češtiny, ale o přejímku z an-
glicktiny. Čapek však využil zmíněného diminutivního sufixu a vytvořil českou obdobu an-
glického výrazu *nunnery* (Váša-Trávníček 1937: 1099).

13 *Tři oříšky pro Popelku* (1973), režie: Václav Vorlíček (00:18:55–00:19:51). Pokud není ve výu-
ce možné pracovat s filmovou ukázkou, mohou ji nahradit úryvky z dalších klasických čes-
kých pohádek, jako jsou *Zlatovláska* či *Pták Ohnivák a liška Ryška*, kde najdeme třeba mlu-
vící vrána či *krkavčata* (Erben 1974).

Princ: *Ono by se to chtělo prát.*
 Kamil: *Ono by to možná chtělo pětadvacet.*
 Vítek: *Nebo vyválet v trní.*
 Popelka: *Až naprší a uschne, pitomci!*

V průběhu další práce dochází k doplnění a systematizaci informací o substantivech podle vzoru *kuře* — zdaleka totiž nejde jen o názvy mláďat a (malých) dětí, ale i o názvy některých zvířat obecně (např. *prase, morče, klíště*) a o názvy předmětů (např. *koště, paraple, poupě*).¹⁴ I od nich je zpravidla možné vytvořit odvozeniny pomocí sufixu *-átk(o)*: *prasátko, morčátko, košťátko, poupátko*, mnohem méně často pomocí sufixu *-íčk(o)*: *paraplíčko*.

Jak již bylo zmíněno, slovtvorba stojí v učebnicích ČCJ nezaslouženě stranou. Aby si studenti její význam uvědomili a naučili se z ní profitovat (např. při rozšiřování slovní zásoby), zařazují do své výuky autentické texty, často právě básnické či písňové, s jejichž pomocí se studenti s českou slovtvorbou alespoň okrajově seznamují. Substantiva podle vzoru *kuře* nabízejí jazykovým kreativcům, kteří se občas najdou i mezi studenty, obrovské pole působnosti. A jazykovou kreativitou se vyznačují i texty, které jsou součástí tzv. „otázkového“ cvičení (Cvičení 1). Jeho první část je zaměřena na substantiva podle vzoru *kuře*, druhá pak na odvozená substantiva se sufixem *-átk(o)* skloňovaná podle vzoru *město*.

Cvičení 1:

- a) V Česku je dobře známá písnička *Prachovské skály* zpěváka a komika Ivana Mládky. Ten v refrénu použil i formu *horolezčata* (*Horolezci, horolezkyně, horolezčata, nelezte na skálu, co je hodně špičatá*). Od jakého slova byla forma *horolezčata* odvozena?
- b) Jedna z písniček Jaromíra Nohavici se jmenuje *Afričančata* a začíná takto: *V Africe, tam žijou sloni a podobná zvířata, mezi stromy je tam honí Afričančata*.¹⁵ Jak zní singulárová forma od výrazu *Afričančata*?

¹⁴ Předměty jsou zde pojímány v širokém slova smyslu. I z gramatik je patrné, že sémantiku substantiv, která se skloňují podle vzoru *kuře*, není jednoduché specifikovat, což opět může být důvodem k tomu, že učebnice ČCJ o sémantice těchto substantiv zpravidla mlčí. Podle PMČ jsou podle vzoru *kuře* primárně skloňovány názvy mláďat a nedospělých nebo neplnohodnotných částí rostlin, sekundárně přešla k tomuto vzoru i některá další substantiva (Karlík a kol. 2003: 267). V AGSČ se dočteme: „K tomuto typu patří zejména — pravděpodobně bez výjimky — názvy lidí, zvířat a jejich mláďat středního rodu zakončené na *-e*; např. názvy nedospělých osob, jiné názvy osob (podle pohlaví, příbuznosti apod.), názvy osob podle sociální role, názvy zvířecích druhů, neodvozené názvy zvířecích mláďat, odvozené názvy zvířecích mláďat. Dále k deklinačnímu typu *kuře* patří některá jednotlivá neutrálních významových kategorií [...]“ (Štícha a kol. 2013: 352–353).

¹⁵ <http://www.nohavica.cz/cz/tvorba/texty/africancata.htm>; písnička *Afričančata* se do výuky hodí celá, protože jazykově není obtížná, je humorná a díky rýmům lehce zapamatovatelná. Vedle substantiva *Afričančata* jsou v ní navíc další substantiva deklinovaná podle vzoru *kuře*, a sice *zvíře, saranče, děvče*, částečně v singuláru, částečně v plurálu.

- c) První z osmnácti autorských ilustrovaných průvodců po městech a státech světa malíře a ilustrátora Miroslava Šaška se jmenuje *To je Paříž*. Šašek říkal, že psal tuto knížku „pro metropolčata i pro přespolní mrňata“. Kdo je tedy cílová skupina této půvabné knížky?
- d) Jazykový experimentátor byl dozajista i spisovatel Josef Škvorecký. Ve svém kultovním románu *Zbabělci* použil zajímavé označení pro jednu skupinu dívek, a sice *mädlat*¹⁶. Co je na tomto slově zajímavého?
- e) Básník, překladatel a autor dětských knížek Pavel Šrut si pro jednu svoji básničku vymyslel slovo *dýňátko* (Šrut 2005: 32–33)¹⁷. Co myslíte, kdo by mohli být „rodiče“ *dýňátka*?
- f) Herec a spisovatel Jan Werich napsal pohádku s názvem *Žluté mužátko* (Werich 2010: 27–56). I *mužátko* je vymyšlené slovo, které v žádném slovníku nenajdete. Kdo asi je *žluté mužátko*, jak by postava podle vás mohla vypadat? Myslíte si, že půjde o dětského hrdinu, nebo máte jinou hypotézu?¹⁸
- g) Jeden učitel češtiny se při maturitě ptal svých žáků, jaký výraz má čeština pro označení mláděte prasete. Odpovědí mu bylo *čuňátko* a *vepřátko* (Hoznauer 2004: 106–107). Předpokládám, že vy byste uvedli asi *prasátko*, které deklinujeme jako *město*. V češtině však máme i označení mláděte prasete, které deklinujeme jako *kuře*. Pomůže vám při tomto úkolu váš slovník?

Práce s literárními a písňovými texty přináší někdy opravdu nečekané ovoce. A také práce s idiomatikou vede nejednou k zajímavým otázkám a povzbuzuje u studentů jejich zájem o češtinu. A protože různé komplexní idiomy jsou často také překladatelské oříšky (a v Lipsku se učí ČCJ také budoucí translatologové), zařazují do výuky poměrně často také cvičení, která by mohla studentům českou frazeologii a idiomatiku alespoň trochu přiblížit.

První ze dvou cvičení, jejichž jazykový materiál se opírá o českou idiomatiku, je zaměřeno na doplňování nominativních forem daných substantiv podle vzoru *kuře* — nejde tedy o procvičování deklinace, ale o sémantiku (Cvičení 2). Další cvičení je komplexnější, protože vedle sémantiky jsou ověřovány i znalosti gramatiky — je třeba doplnit správnou formu správného substantiva (Cvičení 3). Řešení je ztíženo tím, že počet vět neodpovídá počtu substantiv z nabídky, navíc v idiomu d) je u adjektiva obecně česká koncovka (*ani za zlatý prase*).¹⁹ Idiomy v těchto dvou cvičeních

16 „Takto jsem hned věděl, že to asi bude jedna z těch mädlat od luftwafelihilfefrauenfunkšüle, nebo jak se tomu říkalo.“ (Škvorecký 1966: 141).

17 Také tuto báseň lze zařadit do výuky celou, protože jazykově odpovídá zhruba úrovni B1 a navíc porozumění textu podporují ilustrace G. Miklínové.

18 Právě u okazionalismu *dýňátko* a *mužátko* je možné upozornit na kreativní odvozování pomocí sufixu *-átk(o)* od feminin a maskulin. Tuto možnost odvozování potvrzuje i substantivum *princátko* (v SSJČ je tato forma uvedena jako expresivní diminutivum /Havránek a kol. 1964: 890/). Teoreticky je možné utvořit i formy *hrabátko* od *hrabě* a *knížátko* od *kníže*.

19 Tento jazykový jev se objevil už ve filmové scéně ze *Tří oříšků pro Popelku* (viz Text 1 — *neopeřený kuře*). Na úrovni B1 je jistě vhodné studenty s problematikou obecné češtiny postupně seznamovat (v případě lipských studentů je to téměř nutnost, protože část z nich

jsou pro německy mluvící studenty většinou neznámé, v jejich rodném jazyce fungují zpravidla jiné metafory, proto je třeba naplánovat i na taková cvičení dostatek času. Poté se pochopitelně nabízí kontrastivní srovnání s jejich mateřštinou.

Cvičení 2:

Nabídka substantiv: dítě — hříbě — klíště — kotě — prase — ptáče — tele

- Ranní _____ dál doskáče.
- Klára je po tréninku většinou utahaná jako _____.
- Iva se pořád bojí, drží se Romana jako _____.
- Její malý syn skákal po louce jako _____ a vesele se u toho smál.
- Vůbec nemá smysl mu něco vysvětlovat, ten na všechny kouká jako _____ na nová vrata.
- Honza bydlí v hotelu Máma, má se tam jako _____ v žitě.
- Pan Vomáčka už dvakrát vyhrál ve sportce — je prostě _____ štěstěny.

Cvičení 3:

Nabídka substantiv: děvče — dítě — dvojče — prase — zvíře

- Kdo nemá rád _____, nemá rád lidi.
- Jednali tam se mnou jako s malým _____, musel jsem rychle odejít.
- Adam a Mirek jsou jako siamská _____, dělají všechno společně.
- Tuhle práci bych nedělal ani za zlatý _____.
- Lindo, to zůstane mezi námi _____, bude to naše tajemství, jo?
- Náš děda říká, že Jarda ještě nezačal běhat za _____, a diví se tomu.
- To ví přece každé malé _____.

Jako opakování může posloužit doplňování správných forem substantiv podle vzoru *kuře* do krátkých autentických výpovědí různých známých i méně známých osobností (Cvičení 4). Pokud jde o básnické či písňové texty, může rozhodování usnadnit rým a/nebo rytmus (příklady a) a b)). Vyučující může variovat složitost úkolu tím, že buď zadá nabídku možných substantiv, nebo nechá studenty samy přemýšlet nad tím, která substantiva podle vzoru *kuře* by se do jednotlivých textů hodila. Je však dobré myslet na to, aby se alespoň některá neutra stále opakovala, aby studenti nebyli zahrnováni pořád novým a novým lexikem, protože pak jim z hodiny v paměti moc neutkví.

Cvičení 4:

- Máme rádi _____, protože jsou chlupatá, mají hebkou srst. (Jiří Suchý)
- Zima byla, bláto bylo, _____ se narodilo. (Josef Lada)

---

povinně studuje jeden nebo dva semestry na Univerzitě Karlově v Praze, mnozí se navíc účastní různých letních škol po celé ČR, takže je dobré je na tento substandard alespoň trochu připravit).

- c) V každém muži je skryto _____, které si chce hrát. (Christian Morgenstern)
 d) Pes, který štěká, nekouše. _____ neštěká. (Jiří Slíva)
 e) Ó, mocná láska, která stejně měníš _____ v člověka a člověka děláš _____. (William Shakespeare)
 f) Všechna _____ jsou si rovna, ale některá jsou si rovnější. (George Orwell)
 g) Lev je král _____, kachna jeho tisková mluvčí. (Jiří Slíva)
 h) Saxana je hlavní postava v mé pohádce Dívka na _____. (Václav Vorlíček)
 i) Jakmile uviděl pan Churchill nějaký klobouk, neodolal a posadil si ho na svou chytrou hlavu. Pod nos strčil velikánské cigáro, usmál se jako _____ a koukal na svět mlsně, chytře a nebojácně. (Jan Werich)

Pokud chceme setkání věnované substantivům podle vzoru *kuře* zakončit písemným úkolem a nadále preferujeme práci s literárním textem, nabízí inspiraci k napsání popisu oblíbeného zvířete úryvek z Vaculíkova románu *Morčata* (Text 2). Samozřejmě, že si studenti mohou k popisu vybrat jakékoliv zvíře, nejen takové, které je z hlediska gramatiky neutrum podle vzoru *kuře* (pro vyšší úroveň by bylo možné uvažovat i o popisu zvířete nebo o vyprávění nějaké příhody se zvířetem, jehož název skloňujeme právě podle vzoru *kuře*).

Text 2:

Morče. Máme doma morče. Morče je malé a milé. Má bílý kožíšek a červená očka. Říkáme mu Albínek. Albínek dýchá, sedí a hledí. Hledí celý den. Jí zeleninu, žito a seno. Nadělá mnoho malých bobeků. Pavel se diví a volá: „Albi, Albi! Co nám to děláš?“ Vašek volá na Pavla: „Je malý!“ Maminka volá: „Je malý, musí papat.“ A tatínek volá: „Kdo papá, ten kaká.“ Všichni máme Albínka rádi. (Vaculík 1991: 24)

Pasáž z *Morčat* (nebo Fryntova báseň *Štěně* /Frynta 2010: 48/) podporuje moje přesvědčení, že vhodné literární texty, které není třeba adaptovat, je možné najít snad pro každou jazykovou úroveň. A pokud studenti s takovými texty pracují rádi, v rámci možnosti je zařazují, i když čas, který člověk do vyhledávání materiálu a přípravě cvičení investuje, je enormní. Proto jsem tento příspěvek koncipovala právě tímto způsobem, abych případným zájemcům ušetřila práci, pokud i oni hledají možnosti, jak ve výuce ČJ intenzivněji procvičit substantiva podle vzoru *kuře*. *Kuře* sice nepatří na nádraží, jak o tom ve stejnojmenné básni píše Christian Morgenstern (Text 3), k výuce ČJ však patří každopádně a „rušivé“ být vůbec nemusí.

Text 3:

Kuře

V hale na nádraží, jaký cizí host!

Kuře — ťapy ťap —

skáče sem a tam.

Kde je, prokrista, tady přednostá?

Co kdyby tu chlap
na to kuře šláp?
Je však nutno doufat! Nahlas a už dost:
sympatií k němu naše srdce buší
i na tomto místě, kde — „ruší“! (Morgenstern 1990: 92)

BIBLIOGRAFIE:

- Brčáková, D. — Berglová, E. (2004): *Tschechisch im Alltag. Učebnice češtiny pro německy hovořící*. Praha: Leda.
- Cvrček, V. a kol. (2010): *Mluvnice současné češtiny I. Jak se mluví a píše (MSČ)*. Praha: Karolinum.
- Čapek, K. (1972): *Geschichten aus der einen und der anderen Tasche. Begebenheiten um den Gerichtssaal*. Berlin: Aufbau-Verlag (přeložila G. Ebner-Eschenhaym).
- Čapek, K. (1978): *Povídky z druhé kapsy*. Praha: Československý spisovatel.
- Čapek, K. (1993): *Povídky z jedné a z druhé kapsy*. Praha: Český spisovatel.
- Čapek, K. (2009): *Povídky z jedné kapsy a Povídky z druhé kapsy*. Praha: ASA (adaptovala R. Kotková).
- Erben, K. J. (1930): *Kytice*. Praha: Státní nakladatelství.
- Erben, K. J. (1974): *Zlatovláska a jiné české pohádky*. Praha: Albatros.
- Frynta, E. (2010): *Písničky bez muziky*. Praha: Argo.
- Havránek, B. a kol. (1964): *Slovník spisovného jazyka českého II. (SSJČ)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Hirschmann, I. (2011): *Lehrbuch der tschechischen Sprache. Band 1*. Hamburg: Buske.
- Holá, L. (2005): *Tschechisch Schritt für Schritt*. Praha: Akropolis.
- Hoznauer, M. (2004): *Cesta do hlubin kantorovy duše*. Praha: Dokořán.
- Hradilová, D. a kol. (2020): *Czech it UP! B2*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hrubín, F. (1995): *2 x 7 pohádek*. Praha: Albatros.
- Karlík, P. a kol. (2003): *Příruční mluvnice češtiny (PMČ)*. Praha: NLN.
- Maidlová, J. — Nekula, M. (2009): *Tschechisch kommunikativ 1*. Stuttgart: Schmetterling Verlag.
- Morgenstern, Ch. (1990): *Beránek měsíc*. Praha: Odeon (přebásnil Josef Hiršal).
- Petr, J. (ed.) (1986): *Mluvnice češtiny 2. (MČ)*. Praha: Academia.
- Remediosová, H. — Čechová, E. (2005): *Wollen Sie Tschechisch sprechen I?* Liberec: Harry Putz.
- Škvorecký, J. (1966): *Zbabělci*. Praha: Československý spisovatel.
- Šrut, P. (2005): *Příšerky a přišeři*. Praha: Paseka.
- Štícha, F. a kol. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny (AGSČ)*. Praha: Academia.
- Švarcová, T. — Wenzel, J. (2020): *Czech it UP! A1*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Vaculík, L. (1991): *Morčata*. Praha: Československý spisovatel.
- Váša, P. — Trávníček, F. (1937): *Slovník jazyka českého L–Ž (SJČ)*. Praha: Fr. Borový.
- Werich, J. (2010): *Deoduši*. Praha: Albatros.